חלמוניות איתרי בירושלים נכחדו

אבי שמידע, חוג כלנית, המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית בירושלים – avi.shmida@gmail.com
רענן דונוביץ, חוג כלנית – raanandu@smile.ne

———————-

תקציר: אוכלוסיית החלמונית מאחורי מוסדות איתרי בשולי בית צפפה בירושלים היתה ידועה בגודלה ובפריחת מאז שנות השבעים של המאה הקודמת. לצערינו, הלכה אוכלוסיה זאת והתמעטה בעקבות הרס בית הגידול כאשר הרשויות האחריות לשמירת הטבע לא עזרו בנידון. בחודש נובמבר 2023 רשמנו בשטח 19 פרחים. השנה, לצערינו, לא הצלחנו למצוא ולו חלמונית אחת לרפואה. חלק מהשטח נשרף, בחלק מהשטח נבנה חניון משאיות, ומרכז השטח גודר והתחילו בו עבודות חפירת יסודות לבניין. מצאנו בשטח פרח אחרון של סתוונית ירושלים!

==========

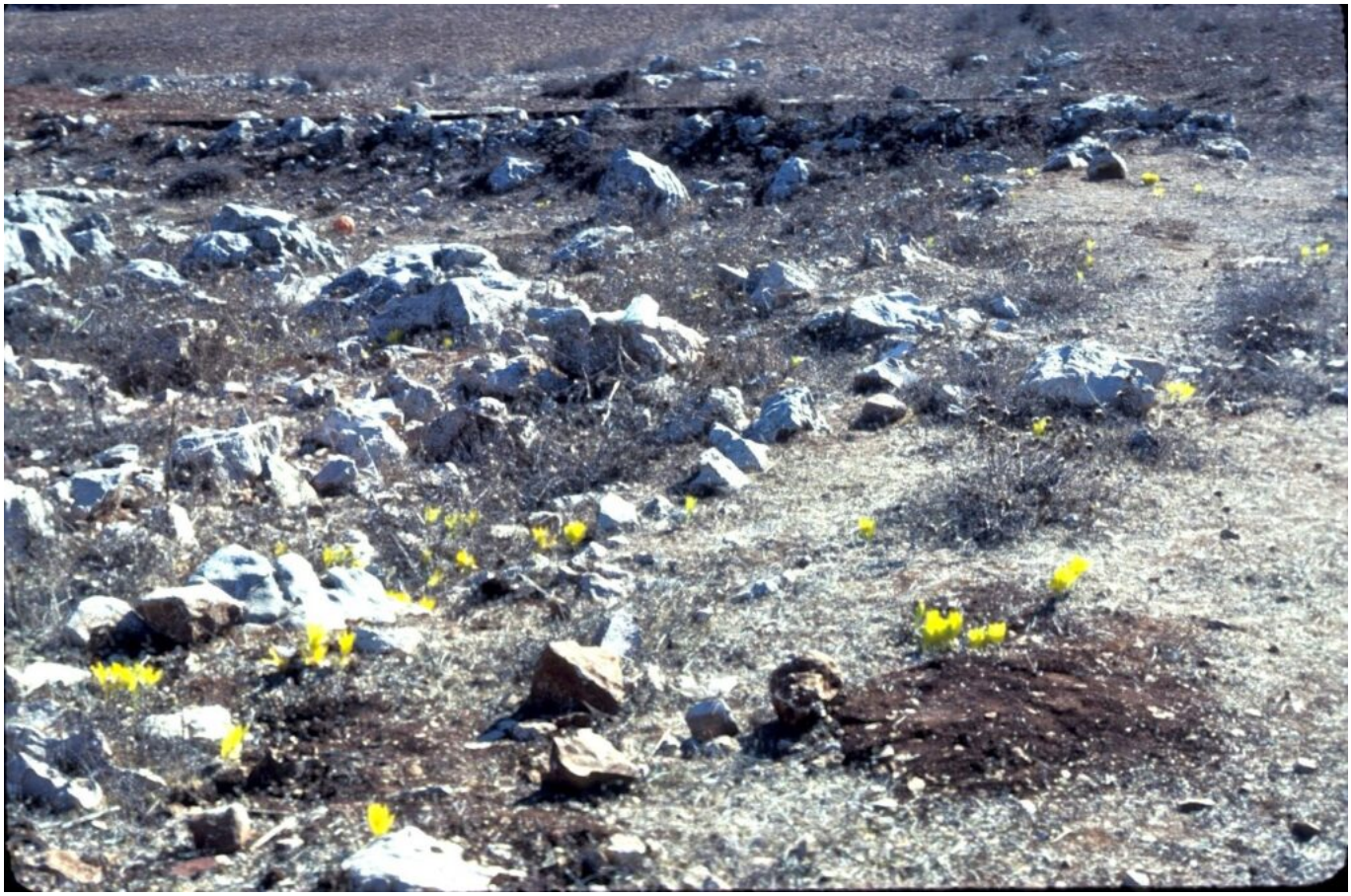

חלמונית גדולה באתר איתרי אשר בשולי בית-צפפה בדרום ירושלים, צולם בשנת 1992 ונספרו באתר 922 פרחים בשיא הפריחה, צילם א.ש.©

לאחר מלחמת ששת הימים, בשנת 1967, התרחבה ירושלים וסופחו אליה שטחים נרחבים מצפון, מזרח ומדרום. בשנת 1970 הוקם בהר גילה בית ספר שדה של החברה להגנת הטבע, והמדריכים שלו היו חדורי ציונות ואהבת הארץ, חיפשו ומצאו אתרי טבע מרשימים בכל המרחב. בין מדריכי בית-ספר שדה הר-גילה, היה גם הצפר הידוע יוסי לשם, אשר מסר לאחד מכותבי כתבה זו, על פריחה של אוכלוסיית ענק של חלמונית גדולה בשטח ההפקר בין מוסדות איתרי לשוליים המזרחיים של בית צפפה. בשנות השבעים של המאה הקודמת, היו חובבי הטבע עולים במחצית השניה של חודש נובמבר אל אוכלוסיית איתרי ונהנים משפע של מאות פרחי חלמונית אשר גדלו של על אדמת טרה-רוסה עמוקה ובשולי סלעי גיר קשים.

שדה חלמונית גדול פורח באתר איתרי בשנת 1992, צילם א.ש. ©

הריכוז הגדול של חלמוניות, היחידי שנשאר בתוך ירושלים, הן החלמוניות באזור בית צפפה מדרום למוסדות איתרי. השנה 1992 נספרו באתר מעל ל-300 פרחים בכתמים צהובים עזים הפזורים בשולי חלקת אדמה שאיננה מעובדת מזה שנים. החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע ניסו במשך שנים לשמור ולהסתיר מקום זה מעיניהם של "שודדי הפקעות" ושאר משמידי צמחים. לפני שלוש שנים שפך קבלן ערימות עפר על המקום ולא ידע איזה "אוצר" הוא מכסה. כאשר גילו לו יוסי לשם, מנהל בי"ס שדה גילה לשעבר, אמר הקבלן שלא ידע על החלמוניות וכיוון שהקבלן אוהב צמחים, עזר לחשוף חלק מהצמחים.

בשנות ה-90 של המאה הקודמת ערך מרכז רתם ובית-ספר שדה הר גילה הדרכות ומבצעי שמירת טבע בחלמוניות איתרי: השטח גודר בקונצרטינה, ונערכו בו כל שבוע, במשך שנה, הדרכות לקהל הרחב. מתנדבים ומדריכים בצעו לאורך שעות היום שמירה על האתר ומנעו מהתושבים הערביים והיהודים לפגוע בפרחים ולעקור את הבצלים. אולם, בחודשי החורף בשעה שהחלמוניות צמחו עלים, היו התושבים משני "המחנות" מתקוטטים בינהם וכתוצאה מכך נפגעה האוכלוסיה. בצלים אחדים אשר נעקרו מהקרקע הועברו על-ידי מדריכי החברה להגנת הטבע לפסגת הר גילה ונשתלו במטע זיתים. כל נסיונותנו להכריז על השטח כשמורת טבע עירונית ולפתח את האתר כגן עירוני עלו בתוהו ואפילו הגברת ציפי רון לא הצליחה בפעולה חשובה זו.

כאן, בעמקון נטוש שבין בית-צפאפה למוסדות איתרי, גדלה האוכלוסיה הגדולה ביותר של חלמונית גדולה בעיר ירושלים(אתר דומה בגבעת בית-הכרם נכחד בשנת 1979). בשנים 1981-1987 הוקף האתר בגדר תיל והתבצעה בו ספירת פרחים ושמירה מתמדת(בזמן הפריחה) על ידי מרכז רתם לפרחי ישראל ובי"ס שדה הר-גילה. נספרו בו בשיא 1230 פרחים ובמקום המסומן היה שיא צפיפות הבצלים (נמצא בין סלעי גיר קשה בעמק אדמה טרה-רוסה כבדה המתאים לפריחת **סתוונית ירושלים** ולא של חלמונית!?). מספר הבצלים והפרחים ירד ופחת עם השנים (מאמצים נרפים של עירית י-ם להקים במקום גן עירוני

נכשלו...) ובשנת 2023 נספרו באתר שבע בצלים אשר נשאו 19 פרחים. מעניין כי בשנים האחרונות החלמוניות גדלו ופרחו בתוך שיחי ה**סירה הקוצנית** כנראה בשל רעית העיזים, זה לא בית-גידולם האופייני. בית-הגידול האופייני לחלמוניות היא טרה רוסה בין סלעי גיר קשה בחבל הים-תיכוני או אדמה חומה בחגורת הספר.

חלמונית גדולה בשיא פריחה. המאבקים בשלים מלאי אבקה אשר אין מי שאוסף אותה, עדות לשכיחות ביקורי מאביקים מועט ביותר בתקופת הסתיו. במרכז מתרוממים עמוד העלי אשר בקצהו צלקת דמוית נקודה. בשלושת עלי העטיף(הכותרת) החיצוניים מצוי פוטם מפרש ריח המושך זבובים. משך חיי הפרח הממוצע 7.7 ימים, תקופה ארוכה פי שניים ויותר מאורך-חיי פרחים של מינים אחרים בישראל, צילם א.שפירא ©

הכחדתו של אתר חלמוניות איתרי: שטח ההפקר בין מוסדות איתרי לפאתי בית-צפפה (כנראה שטח פרטי במקורו) נסגר בחומות וחפירה עמוקה החלה במרכזו. ליד אורן הצנובר בתמונה המרכזית נספרו בשנות התשעים מאות חלמוניות פורחות בחודש נובמבר. לא מצאנו השנה כל חלמונית לרפואה ובשולי העמק פורחת סתוונית ירושלים, צולם בתאריך 9.11.24 א.ש.©

סתוונית ירושלים בשיא פריחה בשולי אתר איתרי בדרום ירושלים. הפרט הפורח בתמונה משמאל בעל 18 פרחים כאשר 12 מהם שוכבים על הקרקע (חלה בהם כבר הפריה, אין בהם צוף) והם עוזרים לפרחים ב"אנטזיס" בהגדלת כתם הפרסומת. הגוש בתמונה הימנית מורכב משלוש פקעות(אשר התפצלו מפקעת האם ברביה וגטטיבית) ובסך הכל יש בו 28 פרחים, רובם גמרו את תפקידם המיני ומשמשים להגדלת הפרסומת הויזואלית. ההבדלים בין שני גושי הסתוונית בשתי התמונות הם גנטיים, צילם רענן דונוביץ ב-19.10.24 ©

בחודש נובמבר 2023 רשמנו בשטח 19 פרחים אשר גדלו משבעה גושים קרובים של חלמונית גדולה. השנה, לצערינו, לא הצלחנו למצוא ולו חלמונית אחת לרפואה. חלק מהשטח נשרף, בחלק מהשטח נבנה לאחרונה חניון משאיות, ומרכז השטח גודר והתחילו בו עבודות חפירת יסודות לבניין. בא הקץ לחלמוניות אתרי שהיתה לפנים האוכלוסיה הגדולה ביותר של חלמונית גדולה באזור ירושלים. עד לשנות השבעים התקיימה אוכלוסיה קטנה של חלמונית גדולה בגבעת בית הכרם ולא ידוע לנו כיום על אוכלוסיות טבעיות שלהן בתחום ירושלים העירונית. האוכלוסיה המערבית הקרובה ביותר נמצאת בנחל רפאים מול הישוב בתיר ("מצפה בתיר"), גוש בודד של חלמוניות שורד עדיין בגבעת המטוס, וכנראה גם בגבעת האנטנה (מצפטל) בארמון הנציב. נשמח לקבל תצפיות של אתרי חלמוניות נוספים בתחומי העיר ירושלים.

משמאל: אתר החלמוניות מאחורי מוסדות איתרי בירושלים. בשטח הקרוב הפתוח נספרו בשנות התשעים של המאה הקודמת מאות פרחי חלמונית גדולה וכיום לא שרדה אפילו פקעת אחת. מתחת לשורת אורן הצנובר בתמונה פרחה השנה סתוונית ירושלים (רענן דונוביץ 19.10.24). מימין: גוש פורח של חלמונית גדולה המכיל 3 בצלים (עקב רביה וגטטיבית), הפרחים בצבע כהה הם פרחים "זקנים" בני 7-9 ימים, צילמה חן סקרא ©

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א ודונוביץ ר 2024 חלמוניות איתרי בירושלים נכחדו. כתב-עת "כלנית", 9.

==========